— Ніяких промов, — попередив прокурор.

— Я на це й не розраховував, — намагаючись здаватися впевненим, відповів Джері Ворон.

Особливої ворожості прокурор не виявляв і скоріше виглядав шкільним режисером, аніж людиною, що жадає смерті Джері.

— Вам, по перше, не дозволять це, — але більше того, якщо ви втнете яку-небудь штуку, то вам же буде гірше. Ви в наших руках. Доказів маємо більш аніж необхідно.

— Ви ж будь-чого не довели.

— Ми довели, що ви знали про це, — м'яко продовжував наполягати прокурор. Знати про змову проти уряду й не повідомити про неї — це все одно що самому брати участь у змові.

Джері знизав плечима й відвернувся. Камера була бетонна, двері сталеві. Замість ліжка — гамак, підвішений гаками до стіни. Туалетом служила бляшанка зі знімним пластиковим сидінням. Втекти було неможливо. Фактично ніщо в камері могло зацікавити інтелігентну людину більш ніж на п'ять хвилин. За три проведених там тижні Джері вивчив напам'ять кожну тріщину в бетоні, кожен болт у дверях. Дивитися йому, крім як на прокурора, не було на що, й він неохоче знову зустрівся з ним поглядом.

— Що ви скажете, коли суддя запитає, чи визнаєте пред'явлене вам обвинувачення?

— Nolo conterdere [не бажаю сперечатися (лат.)].

— Добре. А ще було би значно краще, якби ви сказали "винний", — порадив прокурор.

— Мені не подобається це слово.

— Але ви його про всяк випадок запам'ятайте. На вас будуть спрямовані три камери — планується пряма передача судового засідання. Для Америки ви уособлюєте всіх американців. Тому повинні шануватися, спокійно приймаючи факт, що ваша участь у вбивстві Пітера Андерсона...

— Андрійовича...

— Андерсона й призвела вас до смерті, що тепер все залежить від ласки суду. Я рушаю на ленч. Увечері зустрінемося знову. Й пам'ятайте. Ніяких промов. Ніяких фокусів.

Джері кивнув. На сперечання не лишалося часу.

Другу половину дня він використав, практикуючись в відмінюванні португальських неправильних дієслів. Було тужно від того, що не можна повернутися в минуле й переграти той момент, коли він погодився заговорити зі старим, який і розкрив йому план убивства Андрійовича. "Тепер я повинен вам вірити, — сказав старий. — Temos que confiar no senhor americano [ми повинні сподіватися на американців (португ.)]. Ви ж любите волю, чи не так?"

Любите волю? А хто її пам'ятає? Що таке воля? Коли ти вільний, щоб заробити долар? Росіяни передбачливо збагнули: дай лиш американцям можливість збагачуватись, і їм, справді ж, буде байдуже, якою мовою розмовляють члени уряду; а тут ще й члени уряду говорять англійською.

Пропаганда, якою його напхали, не надто вже й кумедна. Занадто все добре, щоб бути правдою. "Ще будь-коли Сполучені Штати не були

настільки мирними. З часів буму, викликаного війною у В'єтнамі, такого процвітання в країні не було." І ледачі, самовдоволені американці як і раніше займалися справами, наче їм і справді завжди хотілося, щоб на стінах і рекламних щитах висіли портрети Леніна.

"Я й сам чимось особливим від них не відрізнявся", — подумав Джері. Подав заяву про приймання на роботу разом із запевняннями у відданості. Покірно погодився, коли мене призначили вчителем до високого партійного функціонера. Й навіть три роки вчив його чортових дітлахів у Ріо.

А мені варто було б писати п'єси.

Тільки які? Ну от, наприклад, комедію "Янкі й комісар" — про жінку-комісара, яка виходить заміж за чистокровного американця, виробника друкарських машинок. Жінок-комісарів, певна річ, нема, але треба підтримувати ілюзію про суспільство вільних і рівних.

"Брюс, мій любий, — говорить комісарре з сильним, але сексапільним російським акцентом, — твоя компанія з виробництва машинок підозріло близька до одержання прибутку".

"А якщо б вона працювала збитково, ти б мене посадила, пустунка ти моя?" (Росіяни, що сидять у залі, гучно сміються, американцям не смішно, вони вільно розмовляють англійською мовою, і їм не потрібний бульварний гумор. Та, все одно, п'єса повинна отримати схвалення Партії, отож про критику можна не турбуватись. Були б щасливі росіяни, а на американську публіку начхати.) Діалог продовжується:

"Все задля матінки-росії".

"Трахати я хотів матінку-росію".

"Трахни мене, — каже Наташа. — Вважай, що я її уособлення".

Так, адже ж росіяни й справді люблять секс на сцені. У Росії ж він заборонений, а з Америки що візьмеш, розклалася вкрай.

З таким же успіхом я міг би стати дизайнером в Діснейленді. Або написати водевіль. Або й просто засунути голову в піч. Тільки вона неодмінно виявиться електрична — такий вже я щасливчик.

Міркуючи подібним чином, Джері задрімав. Відкривши очі, він побачив, що двері в камеру відкриті. Затишшя перед бурею скінчилося, і от тепер буря.

Солдати не слов'янського типу. Рабськи покірні, але явно американці. Раби росіян. Треба неодмінно це вставити як-небудь у вірш протесту, вирішив він. Втім, хто їх стане читати, ті вірші протесту?

Молоді американські солдати ("форма на них якась не така, подумав Джері. — Я не настільки старий, щоб пам'ятати попередню форму, але ця скроєна не для американських тіл") провели його коридорами, піднялися сходами, вийшли в якісь двері й виявилися надворі, де його посадили в броньований автофургон. Невже вони й справді вважають, що він член змовницької організації і що друзі поспішать йому на допомогу? Немов людина в його становищі може мати друзів?

Джері спостерігав це в Єльському університеті. Доктор Суїк був дуже популярним. Найкращий професор на кафедрі. Міг узяти справжнісінькі "шмарклі" й зробити з них п'єсу або найгірших акторів змусити грати по-справжньому. В нього навіть мертва, байдужа публіка раптом оживала й проймалася надією. Але от одного разу до нього в дім вломилася поліція і побачила, що Суїк з чотирма акторами грає п'єсу для групи друзів, людей з двадцять. Що це була за п'єса?.. "Хто боїться Вірджинії Вовк?" [п'єса американського драматурга Едуарда Олбі (1962)] — згадав Джері. Журливий текст, безнадійний. І все-таки на подив чітко показує, що розпач — потворний, веде до розпаду особистості, а неправда — рівнозначна самогубству. Текст, що, коротше кажучи,

змушував глядачів відчути, що в їхньому житті щось не так, що мир — ілюзія, що процвітання — обман, що Америку позбавили честолюбних прагнень і що вельми багато того, чим вона раніше пишалася, спаскуджено, зганьблено.

Джері раптом збагнув, що він плаче. Солдати, які сиділи напроти нього в броньованому автофургоні, відвернулися. Джері витер очі.

Як тільки поширилася новина, що Суїка заарештували, він відразу ж став незнаним. Всі, хто мав від нього листи, записки або навіть курсові роботи з його підписом, знищили їх. Його ім'я зникло з адресних книг. У його класах було порожньо. В університеті раптом пропали документи, які б свідчили про те, що взагалі був такий професор. Будинок його проданий на аукціоні, дружина кудись переїхала, не сказавши хоч комусь "до побачення". Потім, через рік і трошки, "Сі-Бі-Ес" (яка тоді постійно вела передачі офіційних судових процесів) на десять хвилин показала Суїка в новинах, він плакав і казав: "Для Америки ще не було чогось кращого від комунізму. Мною керувало незріле, необдумане бажання ствердити себе, задираючи ніс перед владою. Це абсолютно не варте будь-чого. Я помилявся. Уряд виявився набагато добріший до мене, ніж я того заслуговую". І далі таке подібне. Дурні слова. Але коли Джері сидів і дивився цю програму, його переконали в наступному: незважаючи на всю безглуздість слів, обличчя Суїка було щире.

Фургон зупинився, двері в задній його частині відчинилися, і отут Джері згадав, що спалив свій екземпляр підручника Суїка по драматургії. Спалив, але попередньо виписав з нього всі основні ідеї. Знав про це Суїк чи ні, але він усе-таки після себе дещо залишив. А що після себе залишу я? — задумався Джері. Двох російських дітлахів, що вправно розмовляли англійською, батька яких рознесло на шматки в них перед очима, а його кров забризкала їм обличчя, тому що Джері не вважав потрібним попередити його? Нічогенька спадщина.

Він на мить відчув сором. Життя є життя, неважливо чиє воно, або як прожите.

Але тут йому згадався вечір, коли Пітер Андрійович (ні — Андерсон; тепер модно робити вигляд, що ти американець, хоча кожен відразу скаже, що ти росіянин), напідпитку, послав за Джері й зажадав — як роботодавець (тобто фактично хазяїн), — щоб він почитав вірші гостям на вечірці. Джері спробував віджартуватися, але Пітер виявився не настільки вже й п'яний, він заходився наполягати; й Джері піднявся нагору, взяв вірші, спустився вниз, прочитав їх нерозуміючій купці чоловіків і розуміючій купці жінок. Але для тих і інших вони були не більш ніж розвага. Крихта Андре потім сказав: "Гарні були вірші, Джері". А Джері почував себе так, як почуває себе зґвалтована незаймана, якій ґвалтівник дає потім два долари на чай.

Власне кажучи, Пітер навіть видав йому премію. І Джері її витратив.

У будівлі суду, відразу ж за дверима, чекав Чарлі Рідж, захисник Джері.

— Джері, старовина, ви начебто переживаєте все доволі легко. Навіть не схудли.

— Оскільки я сидів на дієті з чистого крохмалю, мені доводилося цілими днями бігати по камері, щоб не набрати вагу.

Сміх. Хи-хи, ха-ха, як нам весело. До чого ми веселі хлопці.

— Послухайте, Джері, ви вже ж намагайтесь не підвести, гаразд? Вони в змозі судити наскільки ви щирі за реакцією публіки. Будь ласка, пам'ятайте про це.

— Невже були часи, коли захисники намагалися вигородити своїх клієнтів? — запитав Джері.

— Джері, подібна позиція вас до чогось гарного не доведе. Добрі старі часи, коли можна було відкараскатися завдяки якійсь юридичній

тонкості, а адвокат мав право відкладати суд на термін в п'ять років, давно минули. Ви страшно завинили, тому, якщо станете з ними співпрацювати, вам не зашкодять. Вони вас просто депортують.

— От це друг, — зауважив Джері. — Оскільки ви на моєму боці, мені нічого хвилюватися.

Зал судових засідань був переповнений камерами. Джері чув, що в минулому, коли преса була вільна, з'являтись в залі судових засідань з камерами нерідко заборонялося. Але ж в ті дні відповідач зазвичай не давав свідчень, а адвокати не працювали обидва по одному сценарію. Проте, в залі знаходилися представники преси, й вигляд у них був такий, наче вони й справді вільні.

Добрих півгодини Джері не мав чого робити. Зал заповнювала публіка ("Цікаво, а вона платна? — подумав Джері. — В Америці — напевно так".), вистава почалася рівно в вісім. Увійшов суддя, напрочуд поважний в своїх шатах; голос сильний, резонуючий, як у батька з телепередачі, який вмовляє сина-бунтаря, бо не може дати собі з ним ради. Всі виступаючі поверталися до камери з червоним вогником нагорі. Й Джері раптом відчув страшну втому.

Він не коливався у своїй рішучості спробувати використати цей суд для власної вигоди, але всерйоз сумнівався, чи буде від цього пуття. Та й чи в його це інтересах? Напевно вони покарають його ще суворіше. Безумовно, вони розлютяться й вимкнуть його. А він написав свої промови, наче це безпристрасна кульмінаційна сцена в п'єсі ("Ворон проти комуністів", чи може "Останній лемент волі"), де він — герой, готовий пожертвувати життям задля того, щоб посіяти зерна патріотизму (та ні — інтелекту, кому, до чортів собачим, потрібен патріотизм!) у розумах й серцях мільйонів американців, які будуть дивитися цю передачу.

— Джеральде Натан Ворон, ви вислухали пред'явлене вам обвинувачення. Вийдіть, будь ласка, вперед і зробіть офіційну заяву.

Джері встав і, як йому здавалося, з гідністю пройшов до приклеєного на підлозі "Х" — прокурор наполягав, щоб він стояв саме там. Джері розшукав очима камеру з червоним вогником, який світився нагорі, й напружено вп'явся на неї, розмірковуючи, а чи не простіше, зрештою, просто сказати nolo conterdere або навіть "винний", та й справа з кінцем.

— Містере Вороне, — граючи голосом, сказав суддя, — на вас дивиться Америка. Що ви скажете судові?

Америка й справді дивилася на нього. Джері відкрив рот і заговорив, але не на латинській, а на англійській. Він сказав слова, що так часто повторював про себе:

— Є час для сміливості і час для боягузтва, час, коли людина може поступитися тим, хто обіцяє їй терпимість, і час, коли вона просто зобов'язана стати проти них задля вищої мети. Колись Америка була вільною. Але поки нам сплачують зарплатню, для нас, схоже, є радістю бути рабами! Я не визнаю себе винним, оскільки акт, що сприяє послабленню панування росіян у світі, відбувається в ім'я усього того, що робить життя прожитим не даремно. Я хочу сказати "ні" тим, для кого влада єдиний бог, гідний вшанування!

А-а. Красномовство. Під час репетицій він і не підозрював, що дійде так далеко. Однак несхоже, щоб вони збиралися перервати його. Він відвернувся від камери і подивився на прокурора, який щось записував у жовтому блокноті. Потім на Чарлі — той покірно хитав головою і забирав папери в портфель. Здавалося, будь-кого особливо не хвилює, що Джері каже таке безпосередньо в ефір. Але ж трансляція пряма — його попереджали, щоб він був обережнішим і подав усе як слід з першого разу, оскільки передача відразу йде в ефір...

Вони, певна річ, збрехали, Джері помовчав й спробував засунути руки в кишені, але виявив, що в надягнутому на нього костюмі кишень нема ("Заощаджуйте гроші, уникаючи надмірностей", — мовило гасло), і його руки безпомічно сковзнули вниз.

Суддя прочистив горло, й прокурор у подиві підняв очі.

— О, прошу пробачення, — сказав він. — Промови зазвичай тривають значно довше. Поздоровляю вас, містере Вороне, зі стислістю.

Джері кивнув із глузливою вдячністю, хоча йому було не до сміху.

— У нас завжди буває спробний запис, — пояснив прокурор, — щоб не схибити з такими, як ви.

— Й всі це знали?

— Загалом так, крім вас, певна річ, містере Вороне. Що ж, всі вільні, можете йти додому.

Публіка встала і, човгаючи ногами, спокійно вийшла з залу.

Прокурор і Чарлі теж встали й підійшли до столу судді. Суддя сидів, поклавши підборіддя на руки, вигляд у нього тепер був уже не батьківський, а просто трохи нудний.

— Скільки ви хочете? — запитав суддя.

— Без обмеження, — відповів прокурор.

— Він що, настільки вже й важливий? — вони розмовляли, начебто Джері там не було. — Зрештою, у Бразилії це не рідкість.

— Містер Ворон — американець, — пояснив прокурор, — який допустив убивство російського посла.

— Добре, добре, — погодився суддя, і Джері лише подивувався, що ця людина говорить зовсім без акценту. — Джеральде Натан Ворон, суд визнає вас винним у вбивстві й державній зраді Сполученим Штатам Америки, а також їх союзникові: Союзові Радянських Соціалістичних Республік. Чи маєте ви що сказати, перш ніж буде оголошений вирок?

— Мене тільки дивує, — сказав Джері, — чому ви всі розмовляєте англійською мовою?

— Тому що, — холодно відповів прокурор, — ми перебуваємо в Америці.

— А чому ви взагалі турбуєте себе якимись там судами?

— Щоб віднадити інших дурнів від спроб зробити те, що зробили ви. Посперечатися йому, бачиш, захотілося.

Суддя стукнув молотком.

— Суд засуджує Джеральда Натана Ворона до смерті всіма доступними способами доти, доки він не вибачиться перед американським народом і не переконає його у своїй щирості. В судовому засіданні оголошується перерва. Боже милостивий, як же ж у мене болить голова!

Часу даремно вони не витрачали. Заснувши в п'ять ранку, Джері відразу був розбуджений грубим електрошком через металеву підлогу. Увійшли два охоронці — цього разу росіяни, — роздягнувши, потягли його в камеру для страти, хоча, дозволь вони йому, він би й сам пішов.

Там його чекав прокурор.

— Мене призначили на вашу справу, — сказав він, — тому що ви міцний горішок. У вас вельми цікавий психологічний профіль, містере Вороне. Ви прагнете бути героєм.

— Я цього не усвідомлював.

— Ви продемонстрували це в залі суду, містере Вороне. Вам, безсумнівно, відомі — на це вказує ваше середнє ім'я — останні слова агента-шпигуна часів Американської революційної війни Натана Града. "Я шкодую, — заявив він, — що в мене всього одне життя, і тільки його я можу віддати за батьківщину". Він помилявся і ви це незабаром зрозумієте. Йому варто було б радіти, що в нього всього одне життя.

Відтоді як кілька тижнів тому вас заарештували в Ріо-де-Жанейро, ми виростили для вас кілька клонів. Їх розвиток був доволі прискореним, але аж до цього дня їх тримали в нульовому чуттєвому оточенні. Відтак, їх мозки зовсім порожні.

Ви ж напевно чули про самек, чи не так, містере Вороне?

Джеральд кивнув. Заколисливий засіб, використовуваний при космічних польотах.

— В даному випадку він нам, певна річ, не потрібен. Але техніка записування думок, якою ми користуємося при міжзоряних польотах, — вона вельми доречна. Коли ми стратимо вас, містере Вороне, ми безупинно будемо записувати покази вашого мозку. Всі ваші спогади завантажать, що називається, в голову першого клону, який відразу перетвориться у вас. Однак він буде чітко пам'ятати все ваше життя до самої смерті, включаючи й власне момент смерті.

В минулому було легко стати героєм, містере Вороне. Тоді ж не знали напевно, яка смерть. Її порівнювали зі сном, із сильним емоційним

болем, зі швидким відльотом душі від тіла. Але всі ці описи не надто точні.

Джері перелякався. Він, певна річ, і раніше чув про багаторазову смерть — ходили чутки, що вона немов би виконує роль фактору стримування. "Вас оживляють і вбивають знову", — мовилося в цій історії жахів. І от тепер він зрозумів, що це правда, або їм хочеться, щоб він повірив, наче це правда.

Що налякало Джері, то це спосіб, яким вони мали намір умертвити його. На гаку в стелі був підвішений зашморг. Його можна було піднімати й опускати, тому розраховувати на те, що він швидко впаде й зламає собі шию, не доводилося. Якось Джері трохи не вмер, вдавившись кісткою лосося. Думка про те, що він не зможе дихати, жахала.

— Як же мені виборсатися з цього становища? — запитав Джері. Долоні в нього спітніли.

— Від першої страти вам узагалі не відкараскатися, — сказав прокурор. — Тож, наберіться сміливості, згадаєте про свій героїзм. А вже потім ми перевіримо покази вашого мозку й подивимося, наскільки переконливе каяття. Ми чинимо справедливо й намагаємося без потреби будь-кого не піддавати цьому випробуванню. Будь ласка, сядьте.

Джері сів. Чоловік у халаті працівника лабораторії вдяг йому на голову металевий шолом. Кілька голок встромилися Джері в скальп.

— От і все, — сказав прокурор, — всі ваші спогади вже в першого клону. В даний момент він переживає всю вашу паніку — або, якщо хочете, ваші потуги на сміливість. Будь ласка, зосередьтеся уважніше на тому, що зараз з вами відбудеться, Джері. Намагайтесь запам'ятати кожну деталь.

— Благаю, — сказав Джері.

— Наберіться мужності, — з усмішкою сказав прокурор. — У залі суду ви були чудові. Продемонструйте-но цю шляхетність і зараз.

Охоронці підвели його до зашморгу й накинули його йому на шию, намагаючись не змістити шолом. Зашморг міцно затягли, потім зв'язали йому руки за спиною. Мотузка грубо здавила шию. В очікуванні, коли його підіймуть, він, розуміючи, що зусилля марні, напружив м'язи сверблячої шиї. Він чекав і чекав; підкошувалися ноги.

Кімната була гола, дивитися не було на що, а прокурор пішов. Однак на стіні, збоку, висіло дзеркало. Не повертаючи все тіло, він ледь міг подивитися в нього. Напевно це вікно для спостереження. За ним, зрозуміло, будуть спостерігати.

Джері страшно хотілося в туалет.

Пам'ятай, сказав він собі, ти не вмреш. Через якусь мить ти знову прокинешся в сусідній кімнаті.

Тіло, однак, не вдавалось переконати. Те, що якийсь новий Джері Ворон встане й піде, коли все це закінчиться, не мало навіть найменшого значення. Цей Джері Ворон умре.

— Чого ви чекаєте? — запитав він, і, неначе це послужило їм умовним знаком, солдати потягнули за мотузку й підняли його в повітря.

Все з самого початку виявилося набагато гірше, ніж він очікував. Мотузка болісно стискала шию: про те, щоб пручатися, не могло бути й мови. Спершу ядуха здалася справжньою дрібницею — наче затримуєш подих під водою. Зате сама мотузка заподіювала страшний біль шиї, йому хотілося кричати, але це було неможливо.

Тільки не на самому початку.

Відбулась якась метушня з мотузкою, вона застрибала нагору й вниз — це охоронці прив'язували її до гаку на стіні. Один раз ноги Джері навіть торкнулися підлоги.

На той час, однак, коли мотузка завмерла, заявило про себе удушення, і біль був забутий. У голові в Джері гупала кров. Язик розпух. Очі не закривалися. От коли йому захотілося дихати. Неодмінно треба було подихати. Цього вимагало тіло. Мозком він розумів, що будь-як не дістанеться до підлоги, але тіло не підкорялося розумові, ноги смикалися, прагнучи дотягнутися до підлоги, руки за спиною щосили намагалися розірвати мотузку. Але від цих зусиль у нього лише очі лізли з орбіт: тиснула кров, якій мотузка не давала прорватися до решти тіла, моторошно хотілося подихати.

Хоч допомогти йому було нікому, але він спробував закричати й покликати на допомогу. Цього разу звук все-таки вирвався в нього з горлянки — але за рахунок повітря. Він відчув себе так, начебто язик заштовхують йому в ніс. Ноги засмикалися в скаженому ритмі, заколотили по повітрю, кожен рух підсилював агонію. Він почав обертатися на мотузці й на мить побачив себе в дзеркалі. Обличчя в нього вже збагряніло.

Скільки все це буде продовжуватись? Напевно не так вже й довго.

Але виявилося набагато довше.

Якби він виявився під водою і стримував подих, то вже б здався і захлинувся.

Якби мав пістолет і вільну руку — убив би себе, аби покінчити з агонією, з фізичним жахом через неможливість дихати. Але пістолета

нема. Кров гупала в голові, застеляла очі. Врешті він зовсім перестав бачити.

Свідомість божевільно намагалася вчинити що-небудь таке, що поклало б край цьому катуванню. Йому ввижалося, що він у струмку за будинком, куди упав дитиною: хтось кидає йому мотузку, а він все не може, от будь-як не може впіймати її, а потім раптом вона виявилася в нього на шиї й потягла вниз.

Тіло роздулося, і відразу вибухнуло: кишки, сечовий міхур, шлунок викинули увесь свій вміст, лише блювотиння застрягло за горлянкою і страшно палило.

Здригання тіла змінилося на різкі ривки й спазми, на мить Джері здалося, що він близький до бажаного стану несвідомості. Ось тут він збагнув, що смерть не настільки вже й милосердна.

Який там, до дідька, мирний відхід уві сні, яка там миттєва або милостива смерть, що поклала б кінець мукам!

Смерть витягла його з несвідомого стану, — ймовірно, всього лиш на десяту частку секунди. Але ця десята частка виявилася на подив довгою: він встиг відчути нескінченну агонію прийдешнього небуття. Це не життя промайнуло спалахом перед його очима — а відсутність життя, і розум зазнав такого болю, такого страху, в порівнянні з яким звичайне повішення здалося справжньою дрібницею.

Потім він вмер.

Якусь мить він висів у забутті, без будь-яких відчуттів. Потім раптом м'яка піна відкотилася від шкіри, в очі вдарило світло, й Джері побачив прокурора. Той стояв, дивлячись, як Джері судорожно ковтає повітря і хапається рукою за горло, відчуваючи позиви до блювоти. Здавалося неймовірним, що він може дихати. Якби він пережив лише удушення, то

зітхнув би з полегшенням і сказав: "Один раз я вже пройшов через це, й тепер смерть мені не страшна". Але удушення було справжньою дрібницею. Удушення — це всього лише прелюдія. А він боявся смерті.

Його змусили ввійти в камеру, в якій він умер. Він побачив звисаюче зі стелі своє тіло, обличчя чорне, язик висунутий, на голові як і раніше шолом.

— Переріжте мотузку, — сказав прокурор, і Джері чекав, коли охоронці виконають наказ. Однак один з охоронців протягнув Джері ніж.

Все ще тугувато міркуючи, Джері розвернувся і кинувся на прокурора, але один з охоронців міцно схопив його за зап'ястя, а інший спрямував йому в голову пістолет.

— Невже вам так швидко хочеться вмерти знову? — запитав прокурор.

Джері запхикав, взяв ніж і потягнувся нагору звільнити себе з зашморгу. Але щоб дотягтися до мотузки, Джері довелося так близько стояти до трупа, що не торкатись його він просто не міг. Смердючість була моторошна, засумніватися у факті смерті неможливо. Джері так затремтів, що ніж його майже не слухався, але мотузка, нарешті, урвалася, і труп лантухом упав на підлогу, збивши Джері з ніг. Упоперек ніг Джері лягла рука. Поруч, очі в очі, виявилося обличчя.

— Ви бачите камеру?

Джері отупіло кивнув.

— Дивіться в камеру й покайтеся за все, що ви зробили проти уряду, який приніс мир на землю.

Джері знову кивнув, і прокурор сказав:

— Починайте.

— Співгромадяни американці, — заговорив Джері, — пробачте мене. Я зробив жахливу помилку. Я помилявся. Росіяни гарні. Я допустив, щоб убили безневинну людину. Пробачте мене. Уряд виявився добрішим до мене, ніж я того заслуговую.

Й таким чином і далі. Джері белькотав з годину, намагаючись довести, що він боягуз, що він незначність, що він винний, що уряд у респектабельності суперничає з Богом.

А коли закінчив, прокурор знову ввійшов у кімнату, хитаючи головою.

— Містере Вороне, ви в змозі виступити набагато краще. Жодна людина з публіки не повірила навіть єдиному вашому слову. Жодна людина з відібраних для слухання не повірила, що ви хоч трошки щирі. Ви як і раніше вважаєте, що уряд треба скинути. Тому нам знову доведеться вдатися до лікування.

— Дозвольте мені висповідатися ще раз.

— Проба є проба, містере Вороне. Перш ніж ми дозволимо вам мати хоч якусь причетність до життя, доведеться ще раз вмерти.

Тепер Джері з самого початку репетував не добираючи слів. Про гідність думати не доводилося: його підвісили під пахви над довгастим циліндром, наповненим киплячою олією. Занурювали дуже повільно. Смерть настала, коли олія дійшла йому до грудей, — ноги на той час уже зовсім зварилися, і великі шматки м'яса відпадали від кісток.

Його ввели й у цю камеру. А коли олія охолола настільки, що до неї можна було доторкатися, змусили вивудити шматки свого власного трупу.

Джері в усьому зізнався і покаявся знову, але публіку, відібрану для тесту, переконати не вдалося.

— Ця людина наскрізь фальшива, — заявили слухачі. — Він і сам не вірить хоча б єдиному своєму слову.

— Певно так і є, за всіма ознаками, — відзначив і прокурор. — Після своєї смерті ви дуже хочете співпрацювати з нами. Але ваші слова йдуть не від серця, у вашій промові залишаються перестороги. Доведеться допомогти вам знову.

Джері пронизливо закричав і замахнувся на прокурора. Коли охоронці відтягнули його, а прокурор погладжував розбитий ніс, Джері закричав:

— Певна річ, я брешу! Хоч скільки б мене вбивали, факт залишається фактом: наш уряд — дурні, обрані злісними брехливими виродками!

— Навпаки, — заперечив прокурор, намагаючись зберегти гарні манери й бадьорість духу, незважаючи на те, що з носа в нього текла кров, — якщо ми вб'ємо вас достатню кількість разів, ваш менталітет цілком зміниться.

— Ви не в змозі змінити правди!

— Змінили ж ми її для всіх інших, хто вже пройшов через це. І ви далеко не перший, кому довелося піти в третій клон. Але цього разу, містере Вороне, намагайтесь, будь ласка, бути героєм.

З його живого зняли шкіру, спочатку з рук і з ніг, потім його кастрували, зірвали шкіру з живота і грудей. Він умер мовчки, — хоча ні, не мовчки, всього лише безголосо, — вирізали гортань. Він виявив, що, навіть позбавлений голосу, виявився в змозі вишептати лемент, від якого все ще дзенькало у вухах. Коли він ожив в новому тілі, то його

знову змусили ввійти в камеру й віднести свій закривавлений труп у кімнату для поховань. Він знову висповідався, і знову публіка не повірила йому.

Його повільно роздрібнили на шматочки. Після пробудження довелося самому відчищати і відмивати закривавлені рештки з роздрібнювача. Але публіка лише зауважила:

— Цікаво, кого цей покидьок думає обдурити.

Його випатрали й спалили нутрощі в нього на очах. Його заразили сказом і розтягли агонію смерті на два тижні. Потім розіпнули і залишили на сонці вмирати від спраги. Потім скинули разів десять з даху одноповерхового будинку, аж поки він не вмер у черговий раз.

Однак публіка розуміла, що Джері Ворон не покаявся.

— Боже мій, Вороне, скільки ж, по-вашому, я можу цим займатися? запитав прокурор. Вигляд у нього був вже не надто бадьорий. Джері навіть подумав, що він близький до розпачу.

— Надто суворо для вас? — сказав Джері, вдячний за цю розмову, яка забезпечувала йому перепочинок на кілька хвилин між смертями.

— За яку людину ви мене маєте? Все одно ми оживимо його через хвилину, кажу я собі, але ж я зайнявся цією справою зовсім не для того, щоб знаходити нові, якомога жахливіші способи вмертвляти людей.

— Вам не подобається?! Але ж у вас просто-таки талант в цій царині.

Прокурор різко подивився на Ворона.

— Іронізуєте? І ви все ще в змозі жартувати? Невже смерть для вас вже будь-чого не значить?

Джері не відповів, а лише спробував змахнути сльози, що тепер раз у раз непрошено набігали на очі.

— Вороне, це недешево. Ми витратили на вас мільярди карбованців. Навіть зі знижкою на інфляцію — це великі гроші.

— В безкласовому суспільстві гроші не потрібні.

— Що це ви собі дозволяєте, чорт забирай? Навіть тепер ви намагаєтеся бунтувати? Корчите з себе героя?

— Ні.

— Не дивно, що нам довелося вбивати вас вісім разів.

— Мені дуже шкода. Бачить небо, мені дуже шкода.

— Я просив, щоб мене перевели з цієї роботи. Очевидно, я не в змозі зламати вас.

— Зламати мене! Можна подумати, мені не хочеться, щоб мене зламали!

— Ви нам занадто дорого обходитеся. Каяття злочинців у своїх оманах приносять певну вигоду. Але ви обходитеся нам надто дорого. Зараз співвідношення "вигода-витрати" просто сміховинне. Всьому є межа, й сума, яку ми можемо витратити на вас, теж небезмежна.

— В мене є один спосіб, заощадити вам гроші.

— У мене теж. Переконайте цю чортову публіку!

— Коли будете вбивати мене в черговий раз, не вдягайте мені шолом.

Прокурор, здавалося, вкрай шокований.

— Це був би кінець. Страта. У нас гуманний уряд. Ми ніколи й нікого вбиваємо назавжди.

Йому вистрілили в живіт, він сплив кров'ю і вмер. Його скинули зі стрімчака в море, і його з'їла акула. Його повісили догори ногами, щоб голова саме занурювалася у воду, і, коли він втомився піднімати голову, то потонув.

Однак протягом усіх цих іспитів Джері все більше й більше привчав організм до болю. Розум його, нарешті, засвоїв, що будь-яка з цих смертей не є постійною. І тепер, коли наставав момент смерті, хоч як і раніше жахливий, але Джері перетерплював його краще. Він уже не так голосив і вмирав з більшим спокоєм. Він навіть навчився прискорювати сам процес: навмисно вбираючи в легені побільше води, навмисно звиваючись, щоб привернути увагу акули. Коли охоронцям наказали забити його до смерті ногами, він до останнього волав: "Сильніше!"

Нарешті, коли провели його пробу, він із запалом і пристрасністю заявив аудиторії, що російський уряд — це найжахливіша імперія, яку коли-небудь бачив світ. Цього разу росіяни зуміли втримати владу — нема зовнішнього світу, звідкіля можуть прийти варвари. Вдавшись до спокуси, вони змусили найвільніший народ у світі полюбити рабство. Слова йшли від серця — він зневажав росіян і цінував спогади про те, що колись, нехай навіть дуже давно, в Америці були свобода, закон і навіть абияка, але справедливість.

Прокурор повернувся в кімнату з мертвотно-блідим обличчям.

— Виродок, — видихнув він.

— О. Ви хочете сказати, цього разу трапилась чесна публіка.

— Сто вірнопідданськи налаштованих громадян. І ви розклали всіх, крім трьох.

— Розклав?!

— Переконали їх.

Настало мовчання. Прокурор увіткнувся обличчям у долоні.

— Ви втратили роботу? — запитав Джері.

— Певна річ.

— Мені шкода. Ви добре її виконували.

Прокурор подивився на нього з відразою.

— На цій роботі ще будь-хто не зривався. А мені будь-коли не доводилось вмертвляти двічі. Ви ж вмерли разів з десять, Вороне. Ви звикли до смерті.

— Я цього не хотів.

— Як вам це вдалося?

— Не знаю.

— І що ви за тварина, Вороне? Невже ви не можете придумати яку-небудь неправду і повірити в неї?

Ворон посміхнувся. У минулі дні в даній ситуації він би гучно розсміявся. Не має значення, звик він до смерті чи ні, але в нього залишилися шрами, й йому вже будь-коли голосно не розсміятися.

— Така вже в мене була робота. Як драматурга. Вольове тимчасове припинення невір'я.

Двері відчинилися, увійшов надто поважний на вигляд чоловік в військовій формі, обвішаній медалями. За ним чотири солдати. Прокурор зітхнув і встав.

— До побачення, Вороне.

— До побачення, — попрощався Джері.

— Ви дуже сильна людина.

— Ви теж, — сказав Джері.

І прокурор пішов.

Цього разу солдати відвезли Джері з в'язниці в зовсім інше місце. В Флориду, на мис Канаверал, де розміщувався великий комплекс будинків. До Джері дійшло, що його відправляють у вигнання.

— Яке воно? — запитав він технічного працівника, що готував його до польоту.

— Хто знає? — питанням відповів технік. — Будь-хто ж звідтіля ще не повертався...

— Після того як самек перестане діяти, чи будуть у мене проблеми з пробудженням?

— Тут на землі, в лабораторії — ні. А там, у космосі — хто його знає?

— Але, як ви гадаєте, ми будемо жити?

— Ми відправляємо вас на планети, що, за всіма параметрами, мають бути придатні для заселення. Якщо ні — вельми шкодую. Тут ви ризикуєте. Найгірше, що з вами може трапитися, це смерть.

— І це... все? — пробурмотів Джері.

— Ну лягайте й дайте мені записати ваші думки.

Джері ліг, і шолом — вже вкотре — записав його думки. Отут, певна річ, не вдавалось пручатись: коли усвідомлюєш, що твої думки записуються, виявив Джері, просто неможливо намагатися думати про щось маловажливе. Наче граєш на сцені. Лише цього разу публіка буде представлена всього однією людиною — самим собою, коли ти прокинешся.

Але він подумав от про що: і цей і інший зорельоти, які будуть або вже відправлені колонізувати світи-в'язниці, не так вже й безпечні для росіян. Правда, ув'язнені, відправлені на цих гулаг-кораблях, будуть знаходитись вдалині від землі багато століть, перш ніж здійснять посадку, а багато хто з них напевно не виживе. І все-таки...

Я виживу, подумав Джері, коли шолом підхопив імпульси його мозку і став заносити їх на плівку. Там, у космосі, росіяни створюють своїх власних варварів. Я стану Атілою, царем гунів. Мій син стане Магометом. Мій онук стане Чінгіс-Ханом.

Один з нас коли-небудь розграбує Рим.

От йому ввели самек, і той розлився по тілу Джері, забираючи з собою його свідомість, і Джері з жахом впізнавання, зрозумів, що це

смерть, але смерть, яку можна тільки вітати, і він не заперечував проти неї. Цього разу, коли прокинеться, він буде вільним.

Він наспівував собі під ніс, поки не забув, як наспівувати. Його тіло разом із сотнями інших тіл поклали на зореліт і виштовхнули в космос.